

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 140.8: [179.9:342.1:82-31] (477)

СВІТОГЛЯДНІ Й МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ОБРАЗНИХ СИСТЕМАХ РОМАНУ «ВИЗВОЛЕННЯ» ОЛЕКСАНДРА КОПИЛЕНКА

Павло Ямчук

кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор, академік
АН ВО України, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва
(Умань, Україна)
e-mail: jamchuk1972@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4158-1641

У статті репрезентовано авторський концептуальний погляд на світоглядні, морально-етичні та естетичні засади образних систем, проявлених у належною мірою не вивченому в українському літературознавстві та загалом у філософсько-українознавчому семіотичному дискурсі роману «Визволення» О. Копиленка. Проведено низку аксіологічних паралелей між загальною семіосферою роману та ідеями провідних вітчизняних мислителів ХХ століття. Окремо акцентовано на контекстуальній суголосності проявленого в романі ідейного світу як з історичним, так і з сучасним соціально-гуманітарним контекстом.

Ключові слова: роман «Визволення»; образні системи; творчість О. Копиленка; націєтворення; державотворення; духовно-інтелектуальний дискурс.

Yamchuk Pavlo. Ideology, moral and ethic principles of Ukrainian nation-building and state-building in figurative systems in Oleksandr Kopylenko's novel «Liberation».

The article presents the author's conceptual view of the ideological, moral, ethic and aesthetic principles of figurative systems, which have been shown in the novel «Liberation» by O. Kopylenko. These principles have not been properly studied in Ukrainian literary studies and on the whole in the philosophical, Ukrainian studies and semiotic discourse. A series of axiological parallels was made between the general semiosphere of the novel, which was created on the brink of the 1920s and 1930s, and embraced a special romantic atmosphere of the recent liberation struggles and the ideas of the leading Ukrainian thinkers of the 20th century. At the same time, all attention was drawn to a significant factor indicating that all period of the creation of the novel «Liberation», the end of the era of «Executed Renaissance», was by no means favorable to the advocacy and artistic embodiment of the ideas **of the liberation** of the Ukrainian people from spiritual and existential traps and dangers.

In order to reveal the essence of the above-mentioned value-semantic, figurative and literary universals, the article analyzes the immanent consonance of ideas which are represented by the main characters of the novel «Liberation» by O. Kopylenko Mariana and Anton with the ideological world of the leading thinkers of the national state-building and nation-building – with the ideas of Yevhen Malanyuk, Yuriy Lypa, Stepan Bandera, Olena Teliga. The comparative discourse, which combines these axiological ideas, was updated for the first time in intelligence, to present with modern interpretation of the phenomenal scope of the novel «Liberation», to study its ideological foundations, to determine the prospects of the proposed ideas and heroes for the newest time in it.

© Ямчук П., 2019

The article suggests and unfolds the parallel between the

arguments of Anton as one of the presenters of the Ukrainian national idea of the 1920s and the ideological and poetic universe of the famous Ukrainian artist and thinker of the second half of the 20th century – the first decade of the 21st century – Olga Petrivna Didenko. In the context of preserving archetypes of national existence and memory, was analyzed a poetry «Victory» («Pobeda») by O. Didenko.

Separately, it is emphasized on the contextual consonance of Oleksandr Kopylenko's semiotic-figurative discourse in contemporary socio-humanitarian context in the novel «Liberation». A series of parallels has been made between the prognostic visions of the heroes of the novel «Liberation» by Oleksandr Kopylenko and the processes of national revival and construction, the state-building in Ukraine of the 21st century.

Keywords: *the novel «Liberation»; figurative systems; work of O. Kopylenko; nation-building; state-building; spiritual and intellectual discourse.*

Актуальність теми. Українська духовно-інтелектуальна ідентичність – явище неперепутне. Попри прямі й непрямі заборони, попри масові голодомори і геноцидні репресії українці були є й будуть. «Народ мій є, народ мій завжди буде, ніхто не перекареслить мій народ ...», – стверджував у глуху пору нашого буття «на нашій, не своїй землі» геніальний син України й Черкащини Василь Симоненко. І – так само – ствердив: «Україно, Ти для мене диво ...». Український феномен з огляду на світовий цивілізаційний дискурс і справді є Дивом. Дивом, яке, втім, потребує масштабного й об'єктивного осмислення. Передусім тому, що Дивом є сам незаперечний факт, який засвідчує буття українського Духу тоді і там, наприклад в окупаційні часи, де ні за якими матеріалістично-атеїстичними уявленнями він уберегтися би не міг. Проте – зберігся.

В історії буття, але – набагато частіше – в історії ідей українців є надто багато заборонених, а ще – найчастіше – заплямованих чужими, забрудненими лиховісними замислами й, відповідною до них, кривавою діяльністю зайд сторінок. Ці сторінки тисячолітнього тривання українського духовно-інтелектуального й звичайного буття, з умислу чи ні, називають «білими плямами» нашої історії. Але «білі плями», а пріорі, передбачають чистоту ... Завдання сучасних українських гуманітаріїв – літературознавців зосібна – є значущо-вагомим для нинішнього і прийдешніх поколінь. Слід звільнити «білі плями» сторінок нашої філософії, культури, етики й естетики від привнесеного ззовні лукавства. Сторінок, фактологічну основу яких ми, живучи в незалежній, здобутій жертвовною звитягою минулих поколінь і – головне – даній Волею Господньою, Україні, просто не знаємо. А отже, не маємо змоги й осмислити. А осмислювати необхідно. Для цього потрібно якомога масштабніше актуалізувати й незаангажовано вивчати світогляд, образність і ціннісно-сміслові пріоритети доби силоміць перерваного окупаційною владою Розстріляного Відродження.

Новітнє українське літературознавство й увесь соціально-гуманітарний дискурс лише нині, після Революції Гідності, несміливо починає наближатися до осмислення вказаної проблематики. Звісно, від часу настання Незалежності з'являлися згадки й розвідки про літературну діяльність класиків Розстріляного Відродження, вистави, де основою є драматургія раніше забороненого В. Винниченка, монографії про діаспорних митців-мислителів. Проте масштабного осмислення ідейного світу України 1920 – початку 30-х років, літературно-естетичного феномену цієї трагічної доби не відбулося. І якщо твори всуціль заборонених у радянські часи В. Винниченка, М. Хвильового могли не лише публікуватися, а й вивчатися в пострадянську добу, то доля

творів українських письменників, визнаних класиками *радянської* літератури, проте *українських* за суттю своїх світогляду і поезики була сумнішою. У 1990-ті та й нині їх не забороняли. Їх просто ігнорували й ігнорують, хоча саме там містяться ті, за Франковим визначенням, «дивнії перли», що здатні освітлити, а відтак – сутнісно змінити на краще багато речей довкола.

Саме така доля ігнорованого, «забутого» твору судилася роману О. Копиленка «Визволення». Тривалі десятиліття поспіль він був забороненим. Від часу його появи в ССРСР на початку 1930-х років, а далі – став ненадовго висвітленим для української й світової читацької громадськості 1990 року, коли нечисленним накладом відбулося його перевидання. Після цього – знову тривале забуття. Чергова «біла пляма» в історії вітчизняного красного письменства. Зважаючи хоча би на це, беззаперечно *актуальним* є висвітлення й осмислення образних систем цього непересічного твору та його масштабних духовно-інтелектуальних зв'язків із українською філософією та відтворенням її буттєвого існування в соціально-гуманітарному й літературознавчому, зокрема, контексті. Масштабність українського духовно-інтелектуального ества роману «Визволення», так само як і багатьох творів «забутої» української класики, як ми вже зазначали вище, була зневаженою зумисне. Так сталося тому, що були свідомо зігноровані велетенські віти, а тим більше – могутнє коріння українського філософсько-естетичного, морально-етичного дерева. Древа, де кожен пагін сягає до вершин – у небесну блакить, а кожне, навіть найменше, коріннячко живиться цілющою водою з правічних джерел.

Стратегія ігнорування масштабних українських «забутих» літературно-філософських феноменів мала головний, не *зворотній*, а саме *головний* бік. Ним стало проголошення штучного дерева – живим. Натомість – живого дерева – неіснуючим. Український митець-мислитель Євген Маланюк так означає цей феномен у праці «Кінець російської літератури»: «Штучне – довго не живе. Проти природи нічого не вдієш. Раніше чи пізніше вона помститься. Так сталося з «русскою» літературою, так буде з «русскою» культурою. Вони не вирости органічно з тіла *єдиної* (або *духово* найсильнішої на сході Європи) нації, а просто в московській формі і на гнилих московських дріжджах було замішане пшеничне українське борошно. Печиво вийшло гостре, зовнішньо привабливе, смаком – химерне, але страва з нього була ... нездорова і непожиточна. Вона отруювала державний організм, труїла нації Російської імперії, труїла ... Західну Європу. Більшовизм – це також наслідок харчування такою стравою» (курсив Є. Маланюка. – *П. Я.*) [Маланюк 2017а, с. 322].

Утім, для української цивілізаційної одиниці та її знакових репрезентантів існує не чужий, а власний шлях. Цим шляхом є ясна відповідність української філософії й художньої літератури не «гнилим московським дріжджам», а одвічному призначенню української нації й особистості. Суголосно з висловленими емігрантом – непримиреним опонентом російсько-окупаційної влади – *українським* поетом-мислителем Євгеном Маланюком так само бачить ідею України *український* радянський письменник Олександр Копиленко. Героїня роману «Визволення» Мар'яна підтверджує цю іманентну аксіологічну суголосність, міркуючи над трагічною долею рідного брата: «Брат боровся за Україну. Він вважав, що так краще ... Невже за це треба вбивати? Україна ж є, існує – значить, повинні бути й ті, хто бореться за неї ... Довго слідкувала Мар'яна за мушкою, що билася в шибку, і потім, згадала, що вона ніколи не змагалася за своє життя ... Лише один раз

вона була таку прозору шибку – коли заарештували брата. Та не пробилася того шкла ... Її перемогли» [Копиленко 1990, с. 159].

Мар'яна акцентує на головному – обстоювання братом України, його любов до материнської мови, ідеалів, традицій, культури в жодному разі не може бути причиною його вбивства. За любов до Батьківщини, за переконання й боротьбу за її волю й щастя *люди* людей не вбивають. «Любити свій край не є злочин», – розпачливо мовив Павло Тичина, знаючи про фатальний наступ московитів, про навалу тотального нищення українців чужинцями лише за те, що українці є й «злочинно» прагнуть завжди залишатися українцями. Але протилежно думають і діють окупанти різних кшталтів, які «московську отруту», змішану на стиглому «пшеничному українському борошні» зробили й роблять основою тотального й тоталітарного терору проти українців. Вони переконані, що за любов сина до матері, українця до України *неодмінно* треба вбивати. Ця антитеза є базисним вододілом між катами і жертвами. Виправдовуючи звитягу брата в боротьбі за Україну, Мар'яна по-християнськи, по-філософськи, по-україноцентричному обґрунтовує право боротися за буття України тих, хто відчуває себе українцями в трансцендентальному сенсі поняття: «Україна ж є, існує – значить, повинні бути й ті, хто бореться за неї». З віддалі літ – від 1917–20-х до 2014–19-х – це міркування знову є, як ніколи, актуальним.

А те, що Мар'яна «билася в шибку, і потім, згадала, що вона ніколи не змагалася за своє життя ... Лише один раз вона була таку прозору шибку – коли заарештували брата. Та не пробилася того шкла ... Її перемогли», указує не стільки на її безпорадність чи безсилля, скільки ясно означає її й братове перебування на іншому боці, від переслідувачів України й українства. На тому самому рівні сили, але на протилежному боці. Цю метафору свого часу висловив академік А. Сахаров, коли йому зауважили високий рівень його владних можливостей. «Прозора шибка», яку не змогла здолати Мар'яна, рятуючи брата і «ніколи не змагаючись за своє життя», засвідчує, крім іншого, пряму паралель з подвижництвом київських святих Руської доби буття України. Зосібна, святих Бориса і Гліба, які, так само вболіваючи за долю Русі-України, не боролися за своє власне життя. Тому прикре визначення автора «Її перемогли» стосується, на наш погляд, лише цієї конкретно-історичної, буттєвої ситуації, але – в жодному разі – не стосується трансцендентального смислу буття Мар'яни як уособлення України.

Так само світоглядно важливим є й наступне твердження героїні роману «Визволення»: «Про денікінців вона мала тверду думку, що це вороги». Історичний та історіософський досвід буття України на революційному й пореволюційному зламі епох зримо підтверджує цю тезу. Денікінці були не лише свідомими ворогами будь-яких прагнень України до незалежності, але й – найстрашніше з християнського погляду – вони свідомо зневажали тих, кого лукаво називали «братями-малороссами», з якими прагнули жити в єдиній невідимій родині – імперській Росії. Насправді – бачили себе господарями. А українців – рабами, «на нашій, не своїй землі». Фарисейська міфологема «братства», розвінчана на прикладі більшовицько-чекістського червоного терору проти українців, свідомих свого родоводу й покликання, мала також незліченну кількість викривальних свідчень у масовому білому терорі проти будь-яких проявів українства.

Український гуманіст Володимир Короленко у «Щоденнику 1917–1921 років» неодноразово фіксував свої ризиковані візити як до біло-денікінського

ОСВАґу, так і до червоної ЧК. Метою цих візитів був порятунок свідомих українців від «позасудових розправ». Цей вислів часто трапляється у «Щоденниках» В. Короленка в зазначеному вище контексті. Позасудові розправи майже завжди закінчувалися розстрілом. В. Короленко благав і червоних, і білих московитів про милосердя до в'язнів. І білі, й червоні московити, обіцяючи особисто йому (а моральний авторитет В. Короленка був незаперечним для всіх, хто жив у імперській Росії) дотримання порядності й звільнення заручників, *завжди* нахабно обдурювали його. Наївний подив від жорстокого ставлення й ненависті до людей лише за те, що вони є патріотами своєї Батьківщини й не зраджують цінностей свого родоводу та водночас подив від самого факту зневаги до нього та його підзахисних, знаком якої якраз і була відверта брехня, відомий гуманіст незнищено засвідчив нащадкам. «Щоденники» В. Короленка документально, а ставлення головної героїні роману «Визволення» до білогвардійців і червоногвардійців на художньо-образному рівні виявлене, світоглядно є тотожними. Непримиренні вороги в Росії, в Україні і білі, й червоні *однаково* жорстоко тероризували українських громадян. «Екстремі ся стикають», – цитував Івана Франка академік Сергій Єфремов. Хочемо повторити? Не приведи, Боже! Незасвоєні уроки історії прагне повторювати лише двієчник. Хоча і тоді вони його нічому не навчають.

Олександр Копиленко, будучи одним із цієї численної когорти свідомих українців, право на волю й національно-державницьке волевиявлення яких захищав В. Короленко, обрав суттєво інший, ніж прохання до хижаків про милість, шлях ствердження українства. Він обрав рух до утвердження через образність художньої літератури, ідеалів національної самосвідомості. Отже, визначально важливими для розуміння світоглядної концепції роману «Визволення» є й образи *всіх* головних героїв, що репрезентують українську національну ідею.

Крім Мар'яни, увагу дослідника не може не привернути філософія й сама постать іншого героя – Антона. У романі «Визволення» його погляди репрезентовано в контрверсійно-дискусійній формі полемічного звернення до тих, хто зрадив свою сутність і увесь український родовід. Ця проблема була актуальною для України і в часи Русі, і в добу Гетьманщини, і в добу національно-визвольних змагань та Розстріляного Відродження ХХ віку. Свідченням цього є численні пам'ятки вітчизняної полемічної й не лише писемності згаданих епох. Актуальною, на жаль, вона є й нині: «Антін ... говорив: Я – носій національної ідеї! Справжньої, давньої України. Таким як ти та батько твій я нагадуватиму про неї. Для вас Україна стала казенним штампом на папері установи, а в серці ви її не носите. Загубили свою країну ... Я ношу ідею нації на дні свого серця. Треба лише не розхлюпати ту ідею, не проміняти на вигоди доброї посади ... на дешевий обман блискучої демагогії. Знаю – прийде час і покличуть мене – Антоне, розкажи нам, що таке Україна і веди нас до нових берегів» [Копиленко 1990, с. 86].

Націєтворча філософія Антона потребує не звичайного, як часто трапляється, примітивного, а отже, суб'єктивно-інтерпретативного прочитання, а ґрунтовних аксіологічних паралелей із самим типом і, головне, із самою сутністю українського світовідчуття й світоосягнення. Для розуміння природи єдності паралелей між нібито протилежними ціннісно-смісловими системами (про органічну світоглядну двоєдність «Копиленко-Маланюк» ми вже згадували вище) видається необхідним проведення масштабних паралелей між націєтворчою філософією ідеологів національно-державного відродження

С. Бандери, Ю. Липи та ідеями їхнього сучасника – О. Копиленка. Герой роману «Визволення», який мешкає в окупованій чужинцями Україні, наголошує, що Україна для певних її репрезентантів «стала казенним штампом на папері установи, а в серці ви її не носите».

Наявність України *не в серці* – ясна паралель зі сквородинівсько-юркевичевою «філософією серця» – кордоцентризмом, а «*на папері*» розмежує типи щирої (від серця) та фальшивої (паперової) любові до України. Таке націєтворче розуміння має в основі євангельську парадигму відділення зерна від полови, Істини – від лукавої олжі. «Що Так, то Так, що Ні, те Ні, а все інше від лукавого» – вістить Євангеліє від Іоанна. Антон не випадково наголошує на тому, що він – «носій національної ідеї! Справжньої, давньої України». «Справжня Україна» для нього є Україною *давньою*, створеною й заповіданою сучасникам багатьма поколіннями пращурів.

Прагнення зрозуміти й – головне – усвідомити глибинний сенс існування українства у світі, визначену ним трансцендентальну нерозривність найвищого смислу нашого покликання з повсякденними ціннісно-смісловими парадигмами нашого буття, ясний зв'язок із далекою минувиною й віддаленим прийдешнім і означає для Антона = О. Копиленка бути носієм національної ідеї: «Знаю – прийде час і покличуть мене – Антоне, розкажи нам, що таке Україна і веди нас до нових берегів». У непохитній упевненості героя (слово «знаю» ясно вказує на неї), автор демонструє не лише його новітній на той час, психологічний тип борця за звільнену від окупаційних ідеологій і практик Україну, а і його основу – тверду впевненість у тому, що не зважаючи на криваво-трагічні, та, попри все, минуці поразки українських державницьких змагань: «прийде час і покличуть мене ... розкажи нам, що таке Україна і веди нас до нових берегів». Цими «новими берегами» є незалежна Українська держава, у постанові якої після поразок 1921 року і в передголодоморній атмосфері кінця 1920-х – початку 30-х років могли бути переконаними лише пасіонарії.

Для розуміння й усвідомлення того, що постать Антона як українського пасіонарія не є дивовижно-хімерною вигадкою українського «радянського» письменника*, а є прямим відбиттям образу активного на *всіх* теренах України героя, змальованого в романі зі знаковою назвою «Визволення», слід окреслити сутність українського націєтворення тих часів. Такою, якою її бачили реальні, вже не в художніх образах утілені, провідні мислителі – сучасники автора роману та його героя. У філософській праці «До засад нашої визвольної політики. Суть, зміст і процес української революції» С. Бандера стверджує: «Український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визнають їхню творчу роль у вселюдському поступі. Основні правди наших ідей коріняться в українській духовності, зформульованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку, в духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової й суспільно-політичної культури та поступу» [Бандера 2010, с. 262]

* До слова, за такі «вигадки» в російсько-радянських тоталітарних умовах був чітко розписаний прейскурант: від голобельної критики у пресі до тривалого сталінського концтабору. І – як вища стадія «дружби братських народів» – розстріл.

Проаналізуємо вище висловлені міркування С. Бандери в контексті вивчення світоглядних диспозицій, наявних у романі О. Копиленка. Є очевидним прагнення С. Бандери, українського мислителя й державного діяча, не лише поєднати стратегію зростання й утвердження української нації («Я утверждаюсь» чернігівця Тичини бринить у філософії західноукраїнця Бандери з відчутною суголосністю духу трагічно-визвольної епохи) зі світовими духовно-інтелектуальними порухами і прагненнями, а й зрозуміти місце і роль української цивілізаційної одиниці в загальній семіосфері світового прогресу. Так само є незаперечною суголосність ідей Антона – героя роману «Визволення» О. Копиленка із процитованими вище філософемами Степана Бандери. Антон = О. Копиленко, як і С. Бандера, вважає, що «основні правди наших ідей коріняться в українській духовності, зформульованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку, в духовості, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової й суспільно-політичної культури та поступу». Оціночне судження Антона до інших, а передусім до себе самого мовлене: «треба лише не розхлюпати ту ідею, не проміняти на вигоди доброї посади ... на дешевий обман блискучої демагогії», є ясно суголосним філософемам С. Бандери, відповідає їхньому подвижницько-глибинному смислу.

Так само, як і Антон, С. Бандера наголошує не на відрубності чи хуторянськості української ідеї, а, навпаки, на тому, що «український націоналізм має свій уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визнають їхню творчу роллю у вселюдському поступі». Тобто не слід шукати для України інших шляхів, аніж шляхи й джерела вітчизняної християнської духовності, що ґрунтуються на цілісній аксіологічній парадигмі розвитку христоцентричної Руси-України як невіддільної дієво-творчої домінанти цивілізаційного прогресу. Це є потужним запобіжником від небезпеки «загубити свою країну». Важливим у цьому націєтворчому й державотворчому розумінні суголосності аксіологічних парадигм С. Бандери і О. Копиленка є й акцент на гармонії української культури з «найкращими досягненнями розвитку вселюдської духової й суспільно-політичної культури та поступу». Без єдності зі світовими скарбами духовності немає України ані як феномену, ані як вписаної у світовий контекст рівноправно-вагомої цивілізаційної одиниці.

У цьому світоглядному універсумі теж розгортався масштабний світоглядний Опір тісно пов'язаних із європейськими мистецько-культурними традиціями українських імпресіоністів доби Розстріляного Відродження тотальному й тоталітарному наступу на одвічні духовно-інтелектуальні засади національного світогляду й буття. Співзвучність описаній С. Бандерою семіосфері, а власне кажучи, відповідність самого індивідуального ества кожної пасіонарної особистості загальним духовно-історичним, а відтак і соціально-буттєвим традиціям багатьох поколінь предків, здатність опиратися насильству й руйнації національної ідентичності і є ключовою константою буття українського пасіонарного сучасника руйнівної безбожницької епохи. Тому й наголошує герой роману «Визволення» Антон: «Я ношу ідею нації на дні свого серця. Треба лише не розхлюпати ту ідею, не проміняти на вигоди доброї посади ... на дешевий обман блискучої демагогії».

С. Бандера перебував на суголосних до сформульованих Олександром Копиленком вустами героя свого роману засадах, не лише у власній системі осмислення феноменів нації й світу, а й, як добре відомо, у повсякденному

житті. Він недарма зазначав: «Основні правди наших ідей коріняться в українській духовності, зформульованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку». Ця філософема означає не лише консервативне збереження «ідеї нації на дні свого серця», тобто іманентного збереження національних констант в індивідуальній кордоцентричній філософії, про що ми мовили вище, а й означає їхнє перспективне примноження та вдосконалення в соціальному житті на основі аскетичних ідеалів пасіонарного подвижництва, заповіданих сучасним українцям «впродовж цілого історичного розвитку» святителями доби Київської Русі, аскетами** – подвижниками обстоювання православної віри (Іван Вишенський, мислителі Острозького кола, трохи пізніше – Мазепині «Чернігівські Афіни» на чолі зі святим Дмитром Тупталом. На безсмертній духовній поезії автора «Четъів-Міней» згодом, продовжуючи українське Барокове квіття, виховувався велет духу – Тарас Шевченко).

Якщо провести іманентно споріднені, асоціативні паралелі між ідейними світами С. Бандери та героя (//автора) роману «Визволення» зі світом ідей іншого вітчизняного філософа – християнина-патріота – одесита Юрія Липи, то неможливо не зважити на такі концепти із праць цього мислителя: «Корінь української нації сягає тисячоліть, але свідомість нації приходить згодом. Від століття до століття тільки довершується будова української нації. Племена, що склали її, об'єднав Великий Київ. Сильний вияв характерів дала Козаччина – але тільки тепер настає час на цілковиту, свідому внутрішню й зовнішню однорідність, на національну свідомість» [Липа 2010, с. 204].

На наш погляд, бачення Ю. Липи, при ясній спорідненості з іманентно пасіонарними концепціями О. Копиленка і С. Бандери, дещо масштабніше виразне їх сутність. Особливо ж якщо взяти до уваги акцентування на питомій трансцендентальності державного будівництва української нації «від століття до століття». У наголошуванні Ю. Липою на тому, що «корінь української нації сягає тисячоліть», міститься не лише суголосність з ідеями В. Липинського, М. Грушевського, Д. Донцова, О. Копиленка, Є. Маланюка, С. Бандери, а й ясний перегук із трансцендентальною ідеєю «великого Києва» як «другого Єрусалиму» – духовної столиці світового православ'я, але аж ніяк не «Третього Риму» – царепап'їстської Москви.

А відтак – як наслідок – міститься в цій концепції перегук з ідеалами й повсякчасним христоцентричним буттям української Козаччини, яка свободу у Христі бачила найбільшим своїм ідеалом. «Свободу людей своїм богом зову», – мовив у добу антимосковських визвольних змагань уже вкотре цитований нами Павло Тичина. Ю. Липа, так само як і О. Копиленко, через погляд героя свого роману Антона дивиться на українську реальність по-імпресіоністичному. Саме з психологічно-філософської точки зору, а не навпаки, тобто крізь призму характерів, які формують суспільні настрої, а отже, формують громадський світогляд, формують національну свідомість. Як і Антон, який бачить появу вільної української нації лише в майбутньому, вчений уважає, що «тільки довершується будова української нації». Психологічність трактування національної ментальності, національних характерів як основи українського національного ренесансу стала домінантною саме в епоху Розстріляного Відродження по обидва кордони українства.

У суголосності до вище окреслених ідей О. Копиленка та С. Бандери Юрій Липа як філософ-націєтворець твердить: «Національна революція – це,

** Прикметно, що саме словом «аскет» визначає образ Антона О. Копиленко.

передусім, закріплення українського ідеалізму в кутовий камінь будови. *Моральність особиста і характер, а не відношення до життя, – це підстава її політичної акції.* Національна революція – це заклик до боротьби проти усього того, що шкодить нації. *Чужі національні впливи на українську душу шкодять їй. Чужинці ворожі та недбалі до української сили це шкідливі гості, що непотрібні нам ... Це паразити, що звикли до панування над українцями»* (курсив усюди наш. – П. Я.) [Липа 2010, с. 205]. Така світоглядна концепція, на наше переконання, прямо відповідає не лише ідеалам героїв роману «Визволення» О. Копиленка (Мар'яни й Антона зосібна), а, це не менш важливо, – сьогочасним запитам українського суспільства.

Світоглядно близькою до поглядів названих вище митців і мислителів була Олена Теліга. Як відомо, вона є не лише одним із визначних поетів українського ХХ століття, а й провідним пасіонарієм, звитяжницею українського Духу й Чину. Це одна з тих знакових митців-мислителів, тип яких її сучасник і однодумець Євген Маланюк так охарактеризував, міркуючи про лідера боротьби за Україну – Симона Петлюру: «признаймо ... те, що лютий ворог оцінив Вождя України значно раніше, за дуже і дуже багатьох земляків» [Маланюк 2017б, с. 507]. У статті «Прапори Духу» митець-мислитель стверджувала: «Брами єдині, що донедавна були відчинені, назавжди завалені тяжким камінням власних розбитих мурів. *Тими дорогами, до яких вони провадили, вже, слава Богу, не йти нам ніколи.* Слава Богу, бо всі ті шляхи, скільки їх не було, провадили до одного Рима; до темної прірви, виритої ворожою московською рукою, на дно якої мала упасти українська нація. І, що найстрашніше, спадаючи, покалічити й забруднити до невпізнання своє духове обличчя. Але від подиху буревійного вітру тріснули й розчинилися інші брами й хвіртки, що стільки літ були замкнені на сто замків і за порушення яких завжди чекало одне й те ж саме: куля в чоло чи мандрівка в небажану далечінь» [Теліга 1955, с. 155].

Світоглядні устремління й бажання героя роману «Визволення» Антона, так само як і С. Бандери та Ю. Липи, є суголосними з міркуваннями Олени Теліги. Як і вони, Олена Теліга ясно виступає проти повернення українців на шлях, що веде до «темної прірви, виритої ворожою московською рукою, на дно якої мала упасти українська нація». І, тим більше, проти того, щоб українці змогли, «спадаючи, покалічити й забруднити до невпізнання своє духове обличчя». Таке скалічення і означає втрату національної духовно-інтелектуальної ідентичності. Натомість, і це є провідною єднальною ланкою між світобаченнями всіх названих митців-мислителів, визначальним чинником є усвідомлення присутності в українській трансцендентальній семіосфері вільного «буревійного вітру», від якого «тріснули й розчинилися інші брами й хвіртки, що стільки літ були замкнені на сто замків і за порушення яких завжди чекало одне й те ж: куля в чоло чи мандрівка в небажану далечінь». Цим незбагненим, невідомим у середині минулого віку, проте по-провісницькому передбаченим О. Телігою, вітром були українські волелюбні Майдани. Їх не можна спрогнозувати, а поготів замовити. Вони керуються моральними законами.

Видається вартим уваги й такий аспект роману «Визволення». Ніби із самоіронічним гумором, а насправді – цілком свідомо продовжуючи протиставне до російського цареславства й тоталітарного безбожництва націєтворче й державотворче начало, Антон стверджує, міркуючи про майбутню українську владу в Україні, уособленням і репрезентантом якої він

себе іманентно вважає: «Я в першу чергу видав би наказ: біля кожної хати насадити вишневі садки, соняшники, рожі ... носити обов'язково вишивані сорочки, сиві шапки ... широкі сині штани і завести культ нашого круторогого вола ... Сухе обличчя аскета, завжди безкольорове, прикрасилося рожевими плямами» [Копиленко 1990, с. 86].

Є очевидною не лише світоглядно-поетична аналогія зі славетним Шевченковим віршем «Садок вишневий коло хати» та з одвічною традицією доглядання буття української хати, мов у віночку, у садочку, де немає місця оскверненню пам'ятниками зайшлим ідолам і володарям, а й – так само – потреба відповідати в повсякчасному житті національним архетипам і «носити обов'язково вишивані сорочки, сиві шапки ... широкі сині штани». До слова, саме ці національні архетипи висміювали в мемуарній прозі уродженці й мешканці «петлюровської» України – сучасники О. Копиленка – В. Катаєв, К. Паустовський та подібні їм. На час оприлюднення їхніх інсинуацій О. Копиленко вже пішов із життя. Достойну відсіч насміхам над Україною дали Максим Рильський та Андрій Малишко. У ХХІ віці – столітті новітніх технологій і стрімкого наукового прогресу – архетип вишиванки, поруч із національним славнем і кольорами державного прапора, що ними вбралися українські села та міста, став потужним оберегом-ідентифікатором із семіосферою предковичності проти гібридно-лукавого агресора. Тому глузування й кпини над Україною та українством ще й із трансцендентального погляду є неморальними й недоречними.

У наведених вище словах героя роману «Визволення» Антона відсутня іронія. Натомість там присутній біль за, як тоді, в епоху радянської індустріалізації й голодоморної колективізації видавалося багатьом українцям, навіки втрачену вітчизняну минувшину. Біль, що не дозволяє забути кожному з українців, «хто ми, чиїх батьків діти». Саме через цей біль «сухе обличчя аскета, завжди безкольорове, прикрасилося рожевими плямами». Що ж до «культу нашого круторогого вола», то слова героя роману «Визволення» теж не слід сприймати іронічно. «Круторогі воли», у який би спосіб не збиткувалися над нами й над нашими архетипами буття («сало», «борщ», «варенікі», «воли» тощо) неодноразово рятували й урятовували нас. І – їх. Аргументуючи свою позицію, замість логіко-раціоналістичних, суто наукових аргументів процитуємо геніальну у своїй філософсько-образній метафоричності поезію Ольги Петрівни Діденко. Поезія має назву «Победа»:

На розі в крутім розвороті
«Победа» загрузла в болоті.
І вилізла б, може, сама,
Та ґрунту твердого нема.

Немає нікуди дороги,
Та скрізь у нас є круторогі.

Обшмульгані шиї зігнули,
Напнулись, ступнули, – пішли.
Блискучу «Победу» тягнули
Понурі колгоспні воли.

Вже скоро ніде їх не буде.

Поставте їм пам'ятник, люди! [Діденко 2000, с. 72]

Появу передбаченого О. Копиленком у романі «Визволення» Антона Україна готувала давно, а побачила й почула його, як ми визначили вище, в добу Помаранчевого Майдану 2004, у добу Революції Гідності 2013–2014 років. Україна чує й чутиме його завжди, оскільки нові береги для новітньої України – це не «казенний штамп на папері установи», а прадавня, давня, сучасна, далека й близька в майбутньому «Україна в серці». С. Бандера стверджував: «Українська національна революція – це боротьба за саме життя й волю народу та людини, за його розвиток і за поступ; це боротьба проти московсько-большевицького імперіалізму, який прямує до панування над усім світом і нівечить народи та людину; це боротьба проти большевицько-комуністичної системи, яка в ім'я спекулятивної доктрини на послугах імперіалізму однієї партії переводить на організмі двістімільйонових мас експеримент поневолених народів найжахливіший в історії експеримент, всупереч природі, волі та добру цілих народів і людини ...» [Бандера 2010, с. 262]. Хіба ж не це саме стверджує О. Копиленко вустами героя свого роману Антона, коли мовить про панування й звільнення від чужинських ідеологій буття українців на українських теренах? Тотожно, як «боротьбу за саме життя й волю народу й боротьбу за розвиток людини», бачили свою стратегію боротьби Степан Бандера, Юрій Липа, Олена Теліга, Євген Маланюк, Ольга Діденко.

Підсумовуючи сказане. Як було зазначено вище, роману «Визволення» О. Копиленка судилася важка доля. Жоден із творів письменника – малої і великої епічної форми – не зазнав такої нищівної обструкції, як цей масштабний, глибокий і яскравий художній твір. Утім, не перевидавалися до переддня Незалежності – 1990 року – майже всі ранні новели та оповідання письменника, що цілком обґрунтовано вважаються імпресіоністичними. Таке системне замовчування ранньої творчості навіть визнаних згодом радянсько-російською владою українських письменників є промовистим свідченням стратегії, спрямованої на вилучення будь-яких свідчень про наявність в українській прозі 1920-х років потужної націєтворчої й державотворчої філософії та літературної естетики, альтернативних соцреалістичному спрощенню та принизливій для митця й читача примітивізації образно-художнього мислення. Присутність у творі О. Копиленка зріло визначених, філософських доміант національно-визвольної та державницької систем українського мислення, втілених у яскравих образах героїв, явищ, подій і ситуацій, їхня іманентна суголосність з ідеями провідних вітчизняних мислителів та націєтворців ХХ віку – С. Бандери, Є. Маланюка, О. Теліги, Ю. Липи – стала, на наше переконання, головною причиною зумисного викреслення роману «Визволення» О. Копиленка з повнобарвної палітри вітчизняної словесності на багато десятиліть.

ЛІТЕРАТУРА

Бандера, С. (2010). До засад нашої визвольної політики. Суть, зміст і процес української революції. [В:] *Український націоналізм*. Антологія. Київ, с. 259–277.

Діденко, О. П. (2000). *І мир, і війна*. Умань, 82 с.

Копиленко, О. (1990). *Визволення*. [У:] Копиленко О. *Буйний хміль*. Київ, с. 5–193.

Липа, Ю. (2010). *Панування, труд і лад*. [В:] *Український націоналізм*. Антологія. Київ, с. 202–214.

Маланюк, Є. (2017а). Кінець російської літератури. [У:] Маланюк Є. *Вибрані твори*. Київ, с. 309–329.

Маланюк, Є. (2017б). Слово в Десятиліття (25.V.1926 – 25.V.1936). [У:] Маланюк Є. *Вибрані твори*. Київ, с. 496–510.

Теліга, О. (1955). Прапори духу. [В:] *У сьйві нашого Києва*. Нью-Йорк, с. 155–158.

*Подано до редакції 24.03.2019 року
Прийнято до друку 26.04.2019 року*